

КИЧИК БИЗНЕСНИ РИВОЖЛАНТИРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ**БАҲОЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ****Тожиева Муҳаббатхон Мансуржон қизи**

Қўқон Университети ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада кичик бизнесни ривожлантириш самарадорлигини баҳолашнинг ўзига хос хусусиятлари кўриб чиқилган бўлиб, унда самарадорлик тушунчаси ва бу тушунчага турли олимларнинг таҳлилий қарашлари келтирилган. Шунингдек самарадорлик ва таъсир тушунчалари орасидаги боғлиқлик баён етилган ва самарадорликнинг иқтисодий- ижтимоий томонлари таҳлил қилинган. Тадбиркорлик, тадбиркорлик қобилияти ҳамда самарадорликнинг тадбиркорлик қобилияти билан чамбарчас боғлиқлиги ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: самарадорлик, таъсир, ижтимоий- иқтисодий тизим, кичик бизнес, тадбиркорлик, тадбиркорлик қобилияти.

Кириш

Минтақанинг қуйи тизимларининг таркибий, функционал, ташкилий, ресурс ва технологик ўзаро боғлиқлиги кичик бизнеснинг ҳудудий ижтимоий-иқтисодий қуйи тизими сифатида ўзига хос хусусиятларини аниқлаш имконини беради.

Ҳудудий иқтисодиёт сектори сифатида кичик бизнес давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади, чунки унинг динамик ва барқарор ривожланиши рақамли иқтисодиётни самарали шакллантиришга, жамиятнинг иқтисодий эҳтиёжларини қондиришга, янги иш ўринларини яратишга, бюджетни тўлдиришга ва фаолиятни амалга оширишга янги инновацион бизнес соҳалари ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. Моддий ва молиявий чекловлар кичик бизнесни мавжуд имкониятларининг когнитив салоҳиятида рақобатбардош устунликка эришишга ундайди.

Ҳудуд иқтисодиётида кичик бизнес субъектларининг фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш, кичик бизнесни қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат дастурлари самарадорлигини баҳолаш фан ва амалиётнинг замонавий талабларига жавоб беради.

Замонавий илмий нашрларда "самарадорлик" (лот. *effectus* - ҳаракат) атамаси таъсир тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ. С.И. Ожегованинг таъкидлашича, таъсир - ҳаракатнинг натижаси, қандайдир натижадир [1]. Кичик бизнес учун молиявий фаолиятнинг якуний натижалари таъсир қилади. Шу билан биргаликда, қўллаб муаллифлар учун "самарадорлик" тушунчаси бир маъноли талқинга эга эмас, лекин самарадорлик мезони кўпинча исталган натижага эришиш ёки энг катта натижалардир.

Хўжалик юритувчи субъектлар учун таъсир ва самарадорлик ривожланиш жараёнида уларнинг миқдорий ва сифат қобилиятларини акс эттиради. Шу билан бирга, хўжалик юритувчи субъектнинг сифат кўрсаткичлари кўзланган натижага эришишнинг асосий сабаби ҳисобланади.

Самарадорликдан фарқли ўлароқ, таъсир бошқарув тизимининг иш фаолиятини баҳолаш учун режалаштирилган ишлаш натижаларига эришишни акс эттиради. Жаҳон амалиётида режалаштирилган кўрсаткичларнинг бундай миқдорий ўсиши уларнинг сифат ўзгариши билан бирга "натижалар бўйича бошқариш" деб аталади.

Иқтисодий категория сифатида самарадорлик қадимги Юнонистон файласуфларининг асарларида учрайди. Ксенофонтнинг фикрича, иқтисод - бу билим соҳаси бўлиб, унинг асосида субъект ўзининг иқтисодий натижаларини кўпайтиради[2]. Муваффақиятли уй хўжалигининг иккита варианты борлигига ишонади. Биринчиси - ўз имкониятларидан тўғри фойдаланиш, иккинчиси - қўшимча маблағларни жалб қилиш. Бунга мисол қилиб, Ксенофонтнинг фикрича, ерни кейинчалик қайта сотиш мақсадида сотиб олиш битимини келтириш мумкин.

Ўрта асрларда уй хўжаликларининг ривожланиши ўз маблағлари ва қарз маблағлари нисбатига асосланган бўлиб, бу уй хўжалигини самарали бошқаришни таъминлайди. Бунга мисол қилиб, кичик гуруҳларнинг ноаниқлик шароитида ҳаракат қилиш қобилиятини белгилаш билан иқтисодий фаолиятни амалга оширишдаги фаоллигини келтириш мумкин. Шунингдек, ўрта асрларда уй хўжалигининг самарадорлиги статик рационал уй хўжалигининг дуализми ва қўшимча молиявий ресурсларни динамик излаш ҳамда жалб қилиш билан белгиланади.

Техника фанларининг ривожланиши ва ишлаб чиқаришнинг механик воситаларининг яратилиши "самарадорлик" атамасининг кейинги таърифига таъсир кўрсатди, унинг таъсири аллақачон мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш билан аниқланган. Термодинамикада қонунларнинг очилиши ва энергиянинг сақланиши билан "энергия самарадорлиги" (энг кам ресурслар билан максимал натижа олиш) атамаси пайдо бўлган. Бу кейинчалик иқтисодий самарадорлик концепциясига ва уни илмий асосланишига олиб келинди.

Бизнинг фикримизча, бу ҳолатда самарадорлик максимал натижаларга эришиш учун зарур бўлган минимал харажатларга нисбати сифатида белгиланиши керак, яъни, энг кам харажат эвазига натижаларни максимал даражада оширадиган фаолият самарали ҳисобланади[3].

Иқтисодиётда "самарадорлик" атамасини биринчи бўлиб Уилям Петти ва Франсуа Кеснай ишлатган[4]. Улар "самарадорлик"ни аҳоли турмуш даражасини ошириш ва миллий иқтисодий тизимни ривожлантириш самарадорлиги деб таъкидлашган. Ўз навбатида, "самарадорлик" кўрсаткичи ҳукуматнинг родини баҳолашга ёндашувни шакллантирди, энди уни нафақат ҳокимият субъекти, балки бошқарув субъекти

сифатида ҳам кўриб чиқади. Натижада, фаолият натижаларининг мавжуд вазифаларга нисбатан ўзгаришини акс эттирувчи ёндашувлар уларнинг фаолиятини баҳолашда кенг қўлланила бошланди.

Саноат ва ишлаб чиқаришининг ривожланиши "самарадорлик" атамасининг кенг қўлланилишига ёрдам берди. Демак, Девид Рикардо капитални баҳолашда "самарадорлик" тушунчасига ишора қилади. У ўз асарларида самарадорликни самарадорлик сифатида эмас, балки натижаларнинг харажатларга нисбати сифатида баҳолайди[5]. Ўша вақтдан бошлаб "самарадорлик" иқтисодий тоифа мақоми билан белгиланди.

Пол Гейн фикрига кўра, "самарадорлик" натижа қийматининг харажатларга нисбати сифатида кўриб чиқилиши керак, чунки асосий нарса ҳар қандай миқдорий қийматларнинг нисбати эмас, балки бир қийматнинг бошқасига нисбатидир[6].

XX аср бошларида самарадорликнинг статик ғояси иқтисодий назариянинг ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатди. Австриялик иқтисодчи Х. Хуерта де Сотонинг фикрича, бундай механистик ёндашув ресурслар ва технологияларни доимийлик сифатида баҳолаш билан бирга, тадбиркорлик ижодкорлиги таъсирида вужудга келадиган ҳамда уларга хос бўлган динамикани ҳам йўқотади. Ўз навбатида, олинган кўрсаткичлар уларнинг самарадорлиги динамик жиҳатидан далолат беради, уларнинг ҳисобланмаслиги иқтисодий таҳлилда жиддий камчиликларга олиб келади.

"Иқтисодий фаровонлик" назарияси тарафдорларининг ишини танқид қилиб, австриялик иқтисодчи Х. Хуерта де Сото статик самарадорликни пасайтиришни баҳолашнинг асосий камчиликларидан бирини шакллантирди «бу иқтисодий вазифа сифатида уларнинг оқилона сарфланишига ҳисса қўшади. Биз компания ёки иқтисодий тизимнинг самарадорлигини баҳолашимиз керак бўлган пайтда, бу мезонлар самарадорликнинг динамик жиҳатини ҳисобга олишга имкон бермайди»[7]. Муаллиф динамик самарадорлик концепциясини олади, бу атама орқали тадбиркорлик ижодкорлиги ва мувофиқлаштиришнинг туғилиши ёки тадбиркорларнинг жамиятдаги мувофиқлаштиришни излаш, кашф қилиш, энгиш ва бузиш қобилиятини тушунади.

Динамик самарадорлик концепциясини жорий этиш самарадорликни баҳолашнинг асосий мақсадини, унинг динамик самарадорлик мезонларини қўллаш орқали тизимли равишда ўннга силжишини қайта кўриб чиқишга олиб келади. Бунинг учун самарадорликнинг анъанавий статик ғоясини энгиб ўтиш ва уни динамик жиҳатини ҳисобга оладиган тўлиқроқ мезон билан алмаштириш керак.

XX аср ўрталарида Ғарб иқтисодчиларидан Г. Мюнстерберг, М. Фоллет, Р. Лайкерт, Е. М. Пое, А. Маслоу ва бошқалар., ташкилот фаолиятининг асосий ижтимоий омили инсон эканлиги ҳақида фикр тарқала бошланди. Ушбу ёндашув классик мактаб ташкилотларнинг самарали фаолиятининг ижтимоий омилини етарлича ҳисобга олмаганлиги сабабли кенг тарқалди.

Йигирманчи асрнинг сўнги ўн йилликларида халқаро илғор компанияларнинг аксарияти бизнес муваффақияти моддий, молиявий ва техник устунликдан кўра кўпроқ инсон капиталига боғлиқлигини ифодалашган. Рақобат муҳитида касбий, интеллектуал ва тадбиркорлик фазилатлари тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Шундай қилиб, инсонпарварлик ёндашуви кўп қиррали ижтимоий-иқтисодий тушунча сифатида самарадорликнинг иқтисодий категориясига таъсир кўрсатди.

Хорижий илмий иқтисодий ишларда (20-асрнинг 20-30-йиллари) самарадорлик ишлаб чиқариш (Р.Гольдберг, С.Лившиц, М.Барун ва бошқалар) ва меҳнат ресурслари самарадорлигини баҳолаш доирасида ўрганилди. Бироқ, Россиялик олимлар (И.Дашковский, Н.А.Ковалевский, А.И.Кристин, Л.Н.Литошенко, Г.Ф.Руденко, С.Г.Струмилини) орасида ишлаб чиқаришни ривожлантиришда ижтимоий-иқтисодий омилларнинг алоҳида аҳамияти қайд этилган.

XX аср ўрталарига келиб капитал ва моддий ресурслар самарадорлигини ўрганиш ижтимоий ишлаб чиқариш назарияси билан алмаштирилмоқда, бу эса самарадорликнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини ўрганишга асосланади. Самарадорликнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини ўрганиш Л.Абалкин, А.Аганбегян, А.Агеев, М.Бора, Г.Латишева, Н.Федоренко, Г.Хачатуров ва бошқаларнинг ишларида ўз ифодасини топган. Иқтисодчиларнинг фикрича, самарадорликнинг ижтимоий жиҳати ижтимоий ишлаб чиқариш тизими асосининг асосий омилдир.

П.Н.Федосеев фикрича, самарадорлик тушунчаси ижтимоий жиҳатларга эга[8].

В.Г.Афанасьев, В.С.Хабаров, Ю.И.Черняк таъкидлаганидек, иқтисодий самарадорлик ижтимоий самарадорликка бўйсунди ва демак, фаолият самарадорлиги кўпроқ даражада ижтимоий эҳтиёжларни амалга ошириш даражасига боғлиқ[9].

Н.Федоренко, Д.Львова, Н.Петраковаларнинг ишларида шундай факт қайд этилганки, бу ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги асосий ва билвосита натижаларини ўз ичига олади (ишлаб чиқарилган товарлар сифати, атмосферага чиқиндилари ҳажми ва бошқалар), пул ифодасида[10].

М.С. Солодкая иқтисодий тизимларни ўрганар экан, ҳар қандай иқтисодий тизим ривожланиш жараёнида ўзининг моҳиятини акс эттирувчи тўғридан-тўғри таъсирларни ҳам, ижтимоий, экологик ва бошқа кўплаб билвосита таъсирларни ҳам келтириб чиқаришга қодир деган хулосага келади¹. Самарадорлик концепциясининг кўп қирралилиги уни натижалар ва эҳтиёжлар, натижалар ва мақсадлар, шунингдек, натижалар ва харажатлар нисбати сифатида кенгроқ тушунишга олиб келди.

Шундай қилиб, самарадорликнинг иқтисодий ва ижтимоий томонлари диалектик бирликдадир. Иқтисодчилар орасида самарадорликнинг ижтимоий жиҳатига катта

¹ Солодкая М.С. Надежность, эффективность, качество систем управления [Электронный ресурс] // Кредо. 1998. № 017. Режим доступа: URL: <http://credonew.ru/content/view/149/> (дата обращения: 17.03.2016)

эътибор қаратилаётганига қарамай, бу масаланинг назарияси ҳали ҳам тугалланмаган ва тўлиқ ишлаб чиқилмаганлигича қолмоқда, самарадорликнинг ижтимоий жиҳатини баҳолашнинг концептуал характеристикалари ва усуллари мунозаралидир.

Шуни таъкидлаш керакки, россиялик муаллифлар орасида ижтимоий ва иқтисодий самарадорликнинг иккита қарама-қарши мақсади бор деган қарашлар кенг тарқалган. Бу ёндашув ижтимоий натижалар инсон омили таъсири, иқтисодий натижалар эса моддий ишлаб чиқариш натижаси эканлигига асосланади. Бироқ, улар бир овоздан, иқтисодиётнинг замонавий ривожланишида ижтимоий жиҳатлар асосий ҳисобланади.

Бундан ташқари, ижтимоий ва иқтисодий ресурслар доимий динамикада эканлигини унутмаслигимиз керак. Самарадорликнинг динамик томони тадбиркорлик қобилияти билан чамбарчас боғлиқ. Лотин тилидан таржима қилинган "тадбиркорлик" (*inprehendo*) тушунчаси "кашфиёт қилиш", "бирор нарсани амалга ошириш" деган маънони англатади. Ҳурта де Сото таъкидлашича, тадбиркорлик қобилияти - бу одамнинг фойда олиш имкониятларини топиш ва шунга мувофиқ ҳаракат қилиш қобилиятидир [11]. Кичик бизнес самарадорлигига динамик ёндашув нуқтаи назаридан:

- фойда олишга қаратилган янги билимларни яратиш ва эгаллаш;
- бизнесни ривожлантириш учун кўникмаларга эга бўлиш;
- тадбиркорлик субъектларининг янги бизнес ғоялари бўйича ўзаро ҳамкорлиги;
- кичик бизнес субъектлари ўртасида умумий манфаатларни мувофиқлаштириш;
- рақобатбардошликни ривожлантириш;
- бозор иштирокчиларига таъсир ўтказиш қобилиятига эга бўлиши керак.

Шундай қилиб, динамик позициядан бизнес тузилмаларининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги уларнинг инновацион қобилиятлари ва тадбиркорлик фаолиятига боғлиқ. Натижада, маблағларни тежамкорлик билан сарфлаш эмас, балки бизнес тузилмаларини тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантирадиган янги эчимлар ва ресурсларни доимий излаш биринчи ўринга чиқади.

Хулоса

Бизнинг фикримизча, натижаларнинг харажатларга нисбати сифатида кичик корхоналар фаолиятининг иқтисодий табиати самарадорликнинг иқтисодий категориясини тушунишни чеклайди. Кичик бизнеснинг маҳсулот ишлаб чиқариш, иш ва хизматлар ишлаб чиқариш жараёнида ривожланиши унинг фаолиятининг кўплаб турли томонларини, жумладан, ижтимоий-иқтисодий соҳаларни ҳам акс эттиради.

Тўпланган халқаро тажриба шуни кўрсатадики, хорижда кичик бизнесни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларнинг мавжудлиги уларга сотиладиган маҳсулотларнинг катта ҳажмини ишлаб чиқаришга имкон беради ва бозорнинг бир қатор сегментларида ҳатто миллий иқтисодиётнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатига сезиларли таъсир кўрсатиб, йирик товар ишлаб чиқарувчилар билан рақобатлашади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 8-е, стереотип. М.: Советская Энциклопедия, 1970. 900 с.
2. Ксенофонт. Сократические сочинения. М.: Мир книги, 2007. 368 с.
3. Ксенофонт. Сократические сочинения. М.: Мир книги, 2007. 368 с.
4. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур. М.: Эксмо. 2008. 1200 с.
5. Рикардо Д. Сочинения. М.: Госполитиздат, 1955. 339 с.
6. Хейне П. Экономический образ мышления: [Перевод] / Пол. Хейне. М.: Дело: САТALLAXУ, 1993. 701 с
7. Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа: рынок и предпринимательское творчество / Хесус Уэрта де Сото; [пер. с англ. под ред. А.В.Куряева]. [Б.м.]: Социум, 2009. 202 с.
8. Федосеев П.Н. Производительные силы и производственные отношения социалистического общества: Лекции. / П.Н. Федосеев, чл.-кор. АН СССР; Высш. парт. школа при ЦК КПСС. Кафедра диалектич. и ист. материализма. М., 1955. 63 с.
9. Афанасьев В.Г. Эффективность: теория, методология, практика / В.Г. Афанасьев, В.С. Хабаров, Ю.И. Черняк // Социологические исследования. 1990. № 4. С. 3–14.
10. Федоренко Н.П., Львов Д.С., Петраков Н.Н. О критериях и методах оценки экономической эффективности хозяйственных мероприятий // Экономика и математические методы. 1982. Т. 18. Вып. 1. С. 10–21.
11. Уэрта де Сото Х. Социально-экономическая теория динамической эффективности / пер. с англ. В. Кошкина под ред. А. Куряева. Челябинск: Социум, 2011. 409 с.
12. Tojiyeva, M. M. Q., & Abdullayev, A. A. U. (2021). The use of modern technologies in statistical data collection. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(12), 250-254.
13. Nusratovich, S. K. (2022). Analysis of Dynamics of Development of Services in Uzbekistan. Eurasian Scientific Herald, 6, 6-12.
14. Nusratovich, S. K., & Muhammadyusuf, R. (2022). THE ROLE OF SMALL BUSINESS IN REDUCING POVERTY. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(2), 269-273.
15. Tajiyeva M.M. (2022) SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF SMALL BUSINESS THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS IN DEVELOPMENT. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 55-59.